



International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.10.3>

Volume 6/1 Spring

2022 p. 62-85

ELAZIĞ-HARPUT MÜZİĞİNDE DİVAN VE GAZEL FORMUNUN EDEBİ UNSURLARLA İLİŞKİSİ

THE RELATIONSHIP OF THE DİVAN AND GAZEL FORM WITH LITERATURE ELEMENTS IN ELAZIĞ-HARPUT MUSIC

Erkam CÖMERT*

ÖZ

Harput, kadim bir kent olarak birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Yörede farklı etnik ve inanç gruplarının yaşaması kültürel olarak çeşitliliğe ve zenginliğe sebep olmuştur. Bu durum yöre müziğine de yansımıştır. Bu çalışma ile Halk Edebiyatındaki Divan ve Gazel türlerinin Elazığ-Harput müziğine nasıl girdiği, yöre müziğindeki icrası ve bu müzikal formların Divan edebiyatıyla ilişkisi ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Çalışma, Elazığ-Harput yöresi ve müziğindeki Divan ve Gazel formunun Divan Edebiyatıyla ilişkisinin ele alınması ile sınırlandırılmıştır. Elazığ-Harput müziği içerisinde yer alan, hem uzun hava türlerinden hem de makamlardan olan Divan'ın ve Gazel'in yöre müziğinde nasıl kullanıldığını tespit etme bağlamında nitel bir çalışmadır. Harput'un önemli bir kültür merkezi olması sebebiyle yörede birçok şair yetişmiştir. Harput'ta yetişen bu şairler, Divan şairlerinden ve şiirlerinden etkilenmişlerdir. Divan, Elazığ-Harput müziğine özgü bir makam olarak da kullanılmaktadır. Bu çalışma kapsamında; YÖK tez veri tabanındaki lisansüstü tezler, kütüphane katalogları, internet birincil ve ikincil kaynaklar, basılı hakemli dergi-makale indeksleri, basılı bibliyografya kitaplarından yararlanarak literatür ve kaynak taraması yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Harput, Elazığ, Uzun Hava, Divan, Gazel.*

* İstanbul Üniversitesi Müzikoloji ve Folklor Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, E-mail: comerterkam@gmail.com, ORCID No: 0000-0002-7076-1281, Elazığ, Türkiye.

ABSTRACT

As an ancient city, Harput has hosted many civilizations. The existence of different ethnic and belief groups in the region has led to cultural diversity and richness. This situation is also reflected in the local music. With this study, it has been tried to reveal how the Divan and Gazel genres in Folk Literature entered the music of Elazığ-Harput, their performance in the local music and the relationship of these musical forms with Divan literature. The study is limited to dealing with the relation of Divan and Gazel form in Elazığ-Harput region and its music with Divan Literature. It is a qualitative study in the context of determining how Divan and Gazel, which are both long air types and maqams, are used in local music in Elazığ-Harput music. Since Harput is an important cultural center, many poets grew up in the region. These poets who grew up in Harput were influenced by Divan poets and their poems. Divan is also used as a maqam specific to Elazığ-Harput music. This scope of work; Literature and references were searched by making use of graduate theses, library catalogues, internet primary and secondary sources, printed refereed journal-article indexes, and printed bibliography books in the YÖK thesis database.

Key Words: *Harput, Elazığ, Long Air, Divan, Gazel.*

1. GİRİŞ

Harput, birçok medeniyete ev sahipliği yapmış ve günümüze kadar farklı isimlerle anılmıştır. Yöre için İşuva, Supani, Sophene, Asmosata, Aşmuşat, Şimşat isimleri kullanılmıştır. Fakat Harput'un adı, Bizanslılar döneminde bugünkü ismine yakın Harpote olarak kullanılmıştır. Araplar, Harput için Hısn-ı Ziyad ve Hartabird isimlerini kullanmışlardır. Harput, Osmanlı döneminde de Hasan Ziyad ismiyle anılmıştır (Gaspak, 2015: 107). Harput'ta kronolojik olarak sırasıyla; Hurriler, Hititler, Asurlar, Urartular, Medler, Persler, Sasaniler, Selefüksler, Romalılar, Müslüman Araplar ve Bizanslılar hüküm sürmüşlerdir. Harput, 1085 yılında Türklerin egemenliğine Çubukoğulları ile girmiştir. Daha sonra Artuklular (1114), Selçuklular (1234), İlhanlılar (1243), Dulkadiroğulları (1363), Akkoyunlular (1465), Safeviler (1507) ve Osmanlı'nın (1516) hâkimiyeti altına girmiştir (Elazığ Valiliği, 1999: 12). Harput, Artukoğulları döneminde önemli bir bilim, kültür, sanat ve ticaret merkezi olmuştur. Bu dönemde Harput'ta Ulu Cami ve Alacalı Mescit inşa edilmiş, hastane, saray, türbe ve çeşmeler yapılmıştır. Ayrıca bu dönemde ticaret ve el sanatları, matematik, müzik ve edebiyat alanında da gelişmeler yaşanmıştır (Ekici, 2009: 19).

TOBİDER

International Journal of Social Sciences
Volume 6/1 2022 Spring p. 62-85

Harput'ta yaşayan halk, ulaşım güçlükleri ve coğrafi nedenlerden dolayı mezra konumunda bulunan Elazığ'a 1834-1920 yıllarında taşınmıştır. 1867 yılında Mamurat'ül Aziz adıyla anılan şehir daha sonra Elaziz adıyla anılmıştır (Turhan ve Taşbilek, 2009: 19). Cumhuriyet'ten sonra Atatürk'ün 1937 yılında şehre teşrif ettiği esnada "azık" ili anlamına gelen "Elazık" ismi verilmiş fakat 1937 yılında, Bakanlar Kurulu Kararı ile "Elazığ" olarak değiştirilmiştir (Ekici, 2009: 21).

Memişoğlu (1995: 45), Harput ve çevresinin inişli-çıkışlı coğrafi özelliklere sahip olmasının müzik üzerindeki etkisini şöyle açıklamıştır:

Arazide nasıl sert çıkış ve inişler varsa, melodilerde de öylece tiz iniş ve çıkışlar vardır. Bilhassa uzun havalarda... Ne kadar yüksek söylenirse o kadar kolay duyulur ve bu ses uzaklara gittiği için tizliğini de kaybederek yumuşar. Kayalardan dökülen çağlayanlar gibi serpilip dağılır.

Elazığ-Harput yöresi, zengin bir sözlü folklorla sahiptir. Yörede aruz, hece ve serbest biçimde şiirler yazan birçok şair yetişmiştir (Güler, 1999: 443). Harput'ta yetişen şairler, Harput'un önemli bir kültür merkezi olması sebebiyle Divan şairlerinden ve şiirlerinden etkilenmişlerdir. Tanzimat'tan sonra 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Harput'taki kültürel ve edebi faaliyetler artmıştır. Divan şairlerinden özellikle Fuzuli'nin gazelleri, Nevres'in ve Harput'taki şairlerin bazı şiirlerinin yöreye özgü makamlarda icra edilmesiyle birlikte bu durum Elazığ-Harput'un müziğine yansımıştır (Güler, 1999: 441).

Elazığ-Harput Müziğinde Divan ve Gazel Formunun Edebi Unsurlarla İlişkisi

Divan'a geçmeden önce Türk Halk Müziği formlarını açıklamak gerekmektedir. Türk Halk Müziği, form yapısı olarak ikiye ayrılır:

1. Kırık Havalar: Usullü ve ölçüleri belirgin olan ezgilerdir. Geleneksel söyleyiş kalıplarına bağlı olarak ritim özelliği göstererek icra edilen bir formdur. Oyun havaları da Kırık Havalar içerisinde yer almaktadır.

2. Uzun Havalar: Usulsüz, serbest tartımlı ezgilerdir. Geleneksel söyleyiş kalıplarına göre ritim özelliği göstermeden icra edilen bir formdur. Uzun hava terimi tüm yörelerde icra edilen uzun hava türlerinin genel adıdır. Uzun havalara; Hoyrat, Maya, Divan, Bozlak, Barak, Gurbet Havaları örnek verilebilir (Url 1, 2021).

Elazığ-Harput müziğindeki uzun havalar, diğer şehirlerin uzun havalardan farklı olduğu için Yüksek Hava olarak da adlandırılmaktadır (Memişoğlu, 1966: 4). Turhan (1990: IX-X), Elazığ-Harput müziğindeki uzun havaları şöyle tasniflemiştir:

a. Ezgi bölümü usullü, söz bölümü serbest ritmik ayaklı olanlar; Müstezat, Bağrıyanık, Harput mayası, Divan, Şirvan, Kesük (Kesik), Beşiri, Varsak (Varsağı), Tecnis, İbrahimiye gibi özel ad ve ezgisi olan havalar.

b. Ezgi ve söz bölümü serbest ayaklı olanlar; Elezber, Cıgali Maya, Muhalif, Kürdi ve Ölüm Hoyratı gibi özel adları olan ve diğer uzun havalar.

1. Divan

Divan, kelime anlamı olarak; “1. Yüksek düzeydeki devlet adamlarının kurduğu büyük meclis.

2. Divan edebiyatı şairlerinin şiirlerini topladıkları eser.

3. Sedir.

4. Meclis” (Url 2, 2021).

Özbek (1998: 62-63) ise divanı şöyle tarif etmiştir:

“1. Divan, Divan edebiyatı şairlerinin şiirlerini topladıkları kitap, antoloji.

2. Bir halk müziği makamı; Kulakta hüseyini makamı tadı bırakan kendine özgü ezgisiyle, divan biçimindeki şiirlerle, uzun hava tarzında okunan eser.

3. Halk müziğinde 18 perdelik ses alanı, oktav.

4. Bağlama ailesi çalgılarından divan sazının kısa adı: Halk müziğinde 18 perdelik ses alanına divan denmektedir. Bir oktavında 18 perde olduğu ve Türk müziği ses sistemini mükemmel bir şekilde gösterdiği için, bağlama ailesi çalgılarından iri boy olanına bu ad verilmiştir.”

1.1. Halk Edebiyatı Formu Olarak Divan

Divan, Halk Edebiyatında bir şiir biçimi olarak 15’li hece ölçüsüyle veya aruz ölçüsünün fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün kalıbıyla söylenmiş 2, 4, 5 ve 6 mısralı bağlamlardan meydana getirilen şiirlerdir (Özbek, 1998: 62). Divan’da aruz ya da hece ölçülü ezgilerdeki ölçü farklılıklarının nedeni sadece şiirlerin şekil ve biçim yapılarından kaynaklanmamakta, aynı zamanda şiir ve müzik ile de bağlantısı bu duruma etki eder niteliktedir. Ayrıca bu tür eserlerin halk arasında da yaygın bir şekilde icra edilir ve yörelere göre değişen özel üslupları bulunmaktadır. Bu üsluplar gerek çalgı bakımından gerekse sözel özellikler taşıyan kalıp ezgi şeklinde olup, bu kalıp ezgilerle okuyuş üslubu halk arasında divan ağzı veya divan tarzı olarak adlandırılmaktadır (Şenel, 2007: 149).

1.2. Müzik Formu Olarak Divan

Divanlar, her bölgede yaygın olarak kullanılan kalıp ezgilerle okunup, Divan güfteleri ise bu özel kalıp ezgilerle kullanılmaktadır. Saz girişleri, genel olarak ritimli bir ezgi cümlesinden meydana gelmiştir. Bu ezgiler, Divan Ayağı olarak adlandırılır ve

genellikle kısa melodilerden ve birkaç ölçüden meydana gelmişlerdir. Güfte ise serbest ritimli olarak genellikle uzun hava şeklindedir. Bazen ritimli güfteye veya enstrümantal bir ezgiye (ayağa) yer verilir (Şenel, 2007: 150). Divanların usulsüz (ritimsiz) ezgilendirilmesi, karakteristik özellikleridir ve bu, türü belirleyen ilk unsurdur. Başta, aralarda ve sonda ayak olarak adlandırılan usüllü çalgılı bölümlerin yer alması, bu tür için bir diğer unsurdur (Emnalar, 1998: 342-343). Ayrıca Divanlar, farklı makamlarda icra edilmektedir (Özbek, 1998: 63). Divan; Urfa, Erzurum, Elazığ ve Kerkük'te hareketli, ritmik enstrümantal ve ritimsiz sözel bölümleri ile seslendirilmektedir (Emnalar, 1998: 345). Divanların yaygın olarak bulunduğu yöreler; Diyarbakır, Erzurum, Elazığ, Şanlıurfa, Konya, Kastamonu ve Kerkük'tür (Emnalar, 1998: 342). Bu yörelerdeki Divanlar, isimlerini buldukları şehirlerin isimlerinden almaktadırlar. Harput Divanı, Kerkük Divanı ve Konya Divanı gibi (Özgül, Turhan ve Dökmetaş, 1996: 40).

Türkiye genelinde ve Kuzey Irak Türkmenlerinden yapılan halk musikisi derleme çalışmalarında; Elazığ, Kerkük, Şanlıurfa, Konya, Gaziantep, Kastamonu, Ankara, Mardin, Kayseri, Adıyaman, Çankırı, Giresun, İstanbul, Muş, Sivas, Amasya, Kars, Malatya, Rize, Çorum, Tokat, Trabzon, Artvin ve Yozgat'ta yaklaşık 60 adet Divan (Divani) örneği bulunmuştur. Bu ezgilerin güfteleri genellikle fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün vezninde veya 15'li hece kalıbındadır. Aruzun ölçüsünün mefa'ilün mefa'ilün fe'ulün kalıbındaveya özellikle 11'li hece ölçüsüyle okunan Divan ezgi örnekleri de bu derlemelerde bulunmuştur. Bulunan bu ezgilerin büyük çoğunluğu gazel ve murabba tarzındadır (Şenel, 2007: 148).

Elazığ-Harput Müziği'nde Divan, sözleri genellikle gazeller içerisinden seçilen, Hüseyini ve Bayati makamında olan ritmik bir hoyrat olarak ifade edilmektedir (Elazığ Valiliği, 1999: 22). Harput Divanları icra edilirken ah ağam, ah balam, ey balam, aman aman, vah gibi katma sözler kullanılır (Emnalar, 1998: 345). Elazığ-Harput yöresinde fasıl şeklinde icra edilen elezber, tecnis ve maya gibi uzun hava türleriyle birlikte Divanlar da arka arkaya ve ritimli bir şekilde icra edilmektedir (İslam Ansiklopedisi, 1994: 377).

1.3. Makam Olarak Divan

İshak Sunguroğlu (2013: 69-70) ve Fikret Memişoğlu (1966: 102), Divan'ı Elazığ-Harput müziğindeki makamlar içerisinde göstermişlerdir. Ekici (2009: 35), Divan'ın makam olarak kullanılmasını yöreye has bir icra biçimi ve özelliklerinden kaynaklandığını belirtmiştir. Sunguroğlu (2013: 69), Türk Musikisi klâsikleri arasında Divan makamının bulunduğunu, ancak Elazığ-Harput müziğindeki Divan'a benzemediğini, Elazığ-Harput müziğindeki Divan'ın başka bir tempo ile icra edildiğini ve fasıllara çoğu kez Divan ile başladığını ifade etmiştir. Memişoğlu (1966: 102), Harput Divanlarının icra şekillerini şöyle aktarmıştır: Harput divanlarında birinci beyit, bağlamasıdır, pesten başlar. İkinci beyit aşmasıdır, ikinci perdeden söylenir. Üçüncü beyit çıkmasıdır, tiz perdeden söylenir. Bu arada Elezber de söylendiği olur. Elezber kendi ayağı ile söylenir. Dördüncü beyitte

bitirilir. Dördüncü beyit, söylendikten sonra tekrar Divan'a dönülür ve bağlaması yapılarak Divan da bitmiş olur. Söyleyiş güftesi şu şekildedir:

Aruz Ölçüsü: Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilün

“Sazla ayak

Aah-bezme gel sâ-ki kurulsun- dost için di- vanımız
Aaah-şem'alar yansın-, donansın-supha dek ayvânımız
Şem'alar, yansın, donansın- supha dek ayvanımız aman

2. aranağme

Aaah- Harput âhen-giyle ağlar- vecde gelmiş-ruhlar
Aaah-Evliyâ bur-cunda titrer- ses duyup vic-danımız aman
Evliyâ bur-cunda titrer- ses duyup vic-danımız aman aman

3. aranağme

Aaah- nağmemiz bir- gün bizim de- yükselir tâ- arşa dek
Aaah- yerde kalmaz- âhımız fer-yâdımız-efgânımız aman
Yerde kalmaz-âhımız feryâ-dımız ef-gânımız aman aman

4. Elezber*

Ah balam-mâveradan-ses verir dem-sâz olup er-bâb-ı aşk
Aaah-sâzılar â- vâzılardan-meşk alır ir-fânımız ah
Sâzılar'a- vâzılardan-meşk alır ir-fânımız...

5. aranağme

Ah- müjdeler ol-sun harâbât-ehlinin er-vâhına
Aaah meşreb-i pey-mânenin ah-dindedir peymânımız
Meşreb-i peymânenin ah-dindedir pey-mânımız vay” (Memişoğlu, 1966: 103)

Not: (-) işareti ile ayrılan yerler, durulup geniş nefes alınan yerlerdir. Divanın 5 aranağmesi de birbirinden ayrıdır. Her satır, hatta her satırın ikinci tekrarı, birbirinden farklı söylenir (Memişoğlu, 1966: 103).

Onur, Harput'taki Divan şiirinin başlangıcını Hasan Burhaneddin-i Cihangiri'den (1563) itibaren ele almıştır (2013: 17). Harput'ta yetişen bir diğer şair Rahmi (ö. 1884)'dir. Rahmi, Rahmi Hoca veya Rahmi-i Harputi olarak da bilinmektedir. Rahmi'nin Divanını

* Elazığ-Harput müziğinde yer alan makamlardan biri olan Elezber, ana dizisi Türk Sanat Müziği'ndeki Hüseyini makamına, güçlüsünün Neva perdesi olması sebebiyle Neva makamına ve inici seyir özelliği sebebiyle Muhayyer makamına benzemektedir.

ölümünden sonra Hacı Hayrı Bey 1886 yılında bir araya getirerek bastırmıştır (Onur, 2013: 26). Rahmi-i Harputi, Fuzuli, Naili, Yahya, Nabi ve Nedim gibi Divan şairlerinden en çok etkilenen şairdir (Onur, 2013: 15). 1870-1956 yıllarında yaşayan bir diğer şair de Mustafa Sabri Efendi'dir. Mustafa Sabri Efendi, Divan şiiri ve halk şiiri arasında bir köprü vazifesi görerek her iki türde de örnekler vermiştir:

Aruz Ölçüsü: Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilün

“Halimi arzet sabâ dildâre Allah aşkına
Suziş-i dilden haber ver yâre Allah aşkına
Âlem içre yok mu erbâb-ı himmet Sabrîyâ
Kıla çare nâle-i men zâre Allah aşkına

Hayâli içli küfte dün dil-i bimâre düşdü
Serime sanki gökden yüz bin ateş pare düşdü
Ne müdhiş derd imiş ah gözlemek yâr-i visali
Ciğer sızlar yanar cismim dîdeler zâre düşdü” (Onur, 2013: 234)

19. yüzyılda Harput'taki Divan tarzındaki şiirler yazan birçok şair vardır. Bunlar: Nami Mahmud Mithat Efendi, Yusuf Şükri-i Harputî, Mektupçu Palulu İzzet, Harputlu Necip Paşa'dır (Onur, 2013: 14). Hacı Raşid, Çeribaşızade Ali ve Asım Beyler, Hacı Necip Paşa, Müftü Faik Efendi, Muallim Sadi, Yusuf Şükrü, Sabri Çavuş, Hafız Osman Öge, Fikret Memişoğlu, Ahmet Kabaklı, Orhan Gökçe, Orhan Koloğlu, Abdullah Nazırlı ile 21. yüzyıla kadar devam etmiştir. Bu geleneğin sürdürülmesi, Harput'un önemli bir kültür merkezi olmasından kaynaklanmaktadır (Onur, 2013: 15). Harput Divanı'nı Hafız Osman Öge ve Mehmet Akar, 1937 yılında Atatürk Elazığ'a geldiğinde icra etmişler ve Atatürk tarafından takdir edilmişlerdir (Elazığ Valiliği, 1999: 22). Ayrıca Atatürk'ün Hafız Osman Öge ve Mehmet Akar'ı yanına çağırmadan kendisi onların masasına giderek hem Harput Divanı'nı ikinci kez icra etmelerini istemiş, hem de Divan ve Nevruz hakkında bilgi istemiştir. Ve bu eserlerin bestekârlarını sormuş, ancak bu bestelerin ata yadigârı olduğu ifade edilmiştir. Bu eserlerin Artukoğulları ve Uzun Hasan zamanında Harput'taki saraylarda Mehter Takımları tarafından çalındığı ve Horasan Erlerinden miras kaldığı ifade edilmiştir (Memişoğlu, 1966: 11).

NOTA NO: 5

TÜRKÜNÜN YÖRESİ: ELAZIĞ

KAYNAK KİŞİ: Enver DEMİRBAĞ

DERLEYEN: Muzaffer ERTÜRK

HAGEM ARŞİV NO: B.91.0215

NOTAYA ALAN :Savaş EKİCİ

HARPUT DİVANI -1

♩. 59

The musical score is written in a single system with six staves. The first five staves are for the piano accompaniment, and the sixth staff is for the vocal line. The key signature is one sharp (F#) and the time signature is 2/4. The tempo is marked as ♩. 59. The lyrics are: ah ben şe hi di be de ye m.

Şekil 1: Rıfat Dede tarafından yazılan Harput Divanı'nın notası (Ekici, 2000: 95).

Harput Divanı -1

-2-

dos lar de mi

ya d e y le yin a man

ah tür

be mi me y

ha ne e n kaz i le bün ya d

Şekil 2: Rıfat Dede tarafından yazılan Harput Divanı'nın notası (Ekici, 2000: 96).

Harput Divanı -1

-3-

ey le yin a h

ah gas lo lun ma z ma i le

ger çi şe hi

da nı ve ga

Şekil 3: Rıfat Dede tarafından yazılan Harput Divanı'nın notası (Ekici, 2000: 97).

Harput Divanı -1

-4-

ah yı ka yı n me y le be ni
bi r mez hep i ca
d ey le yin vah

Şekil 4: Rıfat Dede tarafından yazılan Harput Divanı'nın notası (Ekici, 2000: 98).

Harput Divanı -1

-5-

The image displays a musical score for a piece titled "Harput Divanı -1". The score is written in a single system with a treble clef and a key signature of one sharp (F#). The time signature is 2/4. The harp accompaniment is shown in the upper staves, and the vocal line is in the lower staves. The lyrics are in Turkish and are written below the vocal line. The lyrics are: "ah balam kab ri me ka n dil i çi n bi r köh ne sa ğe r vak fe din a man a ma n". The score includes various musical notations such as notes, rests, and ornaments.

Şekil 5: Rıfat Dede tarafından yazılan Harput Divanı'nın notası (Ekici, 2000: 99).

Harput Divanı -1

-6-

ah ş u le yi na r ak la r

ru hu mu ş ad ey le yin a ma n a ma n a ma n

a man

a man a man ş u le yi

na rı arak la r ru

hu mu ş a d ey le yin vah

Şekil 6: Rıfat Dede tarafından yazılan Harput Divanı'nın notası (Ekici, 2000: 100).

Harput Divanı -1

-7-

The image shows a musical score for a harp piece. It consists of ten staves of music. The first three staves are instrumental harp accompaniment. The fourth staff begins the vocal line with the lyrics "ah ba lam ya di ga r". The fifth staff continues with "o l sun bu naz mı m". The sixth staff has "e v li ya yı sa ğa re". The seventh staff has "a ma n a ma n a ma n a ma n". The eighth staff has "a h pe r a çu p". The ninth staff has "u ç tu rif a t ar dın ca fer ya d". The music is written in a key with one sharp (F#) and a 2/4 time signature. The harp accompaniment features a mix of eighth and sixteenth notes, often in a rhythmic pattern. The vocal line is a simple melody with some grace notes and slurs.

Şekil 7: Rifat Dede tarafından yazılan Harput Divanı'nın notası (Ekici, 2000: 101).

Harpur Divanı -1

-8-

ey le yin a man a ma n per a
 çu p u ç tu
 rif a t a r dın ca
 fer ya d ey le yin vah

Ah Ben şehid-i badeyem dostlar demim yad eyleyin Aman
 Ah Türbemi meyhane enkaziyle bünyad eyleyin Ah
 Ah Gaskolunmaz ma ile gerçi şehidan-ı vega Ah
 Ah Yıkayın meyle beni bir mezhep icad eyleyin Vah

Ah Balam Kabrime kandil için bir köhne sağır vakfedin Aman Aman
 Ah Şö'le-i nar-ı arakle ruhumu şad eyleyin Aman Aman Aman Aman
 Şö'le-i nar-ı arakle ruhumu şad eyleyin vah

Ah Balam Yadigar olsun bu nazım evliyayı sağere Aman Aman Aman Aman
 Ah Per açup uçtu Rifat ardınca feryad eyleyin Aman Aman
 Per açup uçtu Rifat ardınca feryad eyleyin Vah

Şekil 8: Rifat Dede tarafından yazılan Harpur Divanı'nın notası (Ekici, 2000: 102).

2. Gazel

Gazel kelime anlamı olarak; “1. Divan Edebiyatı’nda 5-10 beyit arasında değişen, ilk beytinin dizeleri birbiriyle, sonraki beyitlerinin ikinci dizeleri birinci beyitle uyaklı, genellikle lirik konularda yazılan nazım biçimi.

2. Klasik Türk Müziği’nde belli bir kurala bağlı olmadan bir kişi tarafından sazlardan birinin eşliğinde söylenen, söyleyenin ses gücünü göstermesine de olanak veren müzik eseri” anlamlarına gelmektedir (Url 3, 2022).

Gazel; felsefi bir temele dayandırılarak meydana getirilmiştir. Böylece şiir sanatı veya şiirle ilgili farklı düşüncelerin tarz olarak sunulması ile temellendirilmiştir. Gazel nazım türü, Cahiliye Dönemi ile felsefi bir deneyim neticesinde ve aşk-sevgili konularında bir alan meydana getirmiştir. Bu kültürün ana kaynağı Arap Edebiyatı’dır. Gazel, Emeviler Dönemi’nde kasidenin tamamına yayılarak bir tür haline gelmiştir (Sevimli, 2021: 494-495).

2.1. Gazel’in Edebi Yapısı

Gazel’de ilk beytin mısraları birbiriyle, diğer beyitlerin ikinci mısraları ilk beyitle kafiyeli ve aynı ölçüyle söylenerek genellikle 5-9 beyit arasında şiirlerin yazıldığı bir nazım biçimidir. Beyit sayısı 15’e kadar olan gazeller de vardır. Ancak 4 beyitli gazellere de nadir olarak rastlanmaktadır. Gazellerin genellikle konusu aşktır. Ancak farklı konularda yazılmış gazeller de bulunmaktadır. Divan şiirinde şairlerin gazellerde mahlas (takma ad) kullanmaları kuraldır ancak hiç mahlas kullanmayan şairler de vardır. Şairler gazellerde takma adlarını (mahlas) genellikle son beyitte kullanırlar. Ancak gazellerde takma adın son beyitten önce kullanıldığı da görülmektedir (Saraç, 2007: 47-48).

2.2. Gazel’in Müzikal Yapısı

Gazel; Divan edebiyatındaki gazel türünün irticalen ezgilendirilmesiyle oluşur ve usulsüz bir türdür. Sözler irticalen icra edilirken dizelere aman, gönül ey, ah, yar, dost gibi katma sözcükler eklenir ve bu esnada hangi makamda doğaçlama yapılırsa, çalgılar tarafından aynı makamda da ritimli olarak dem tutulmaktadır (Akdoğan, 1996: 281). Elazığ-Harpur müziğinde 3’ü tasavvufi olmak üzere 17 adet Gazel icra edilmektedir. Bu gazellerin güfteleri, çoğunlukla Fuzuli olmak üzere, Yunus Remzi Efendi, Mustafa Sabri Efendi, Çırpanizade Haydar Bey, Hacı Necip Paşa, Rıfat Dede, Rahmi Harputi gibi Harputlu yerel divan şairlerine aittir. Diğer gazeller ise Esat Muhlis Paşa, Rasih, Nebi, Nabi ve Niyazi Mısri’ye aittir (Taşbilek, 2012: 15-16). 19. yüzyılda 1860-1910 yılları arasında yaşamış ve Harput’ta yetişen bir diğer şair de Hacı Hayri Bey’dir. Kadı Burhaneddin, Rahmi Harputi, Osman Nevres, Nabi ve Hacı Hayri Bey de dâhil olmak üzere 30’dan fazla şair “olaydı” redifini kullanarak şiirler yazmışlardır. Bu şiir, Hayri Bey tarafından bugün Elazığ-Harpur müziği repertuarı içerisinde yer alan önemli bir eserde yer almaktadır (Onur, 2013: 195).

Aruz Ölçüsü: Mef'ûlü / Fâilatün / Mef'ûlü / Fâilatün

“Sînemde bir tutuşmuş yanmış ocağ olaydı
Zülfün karanlığında bezme çerâğ olaydı

Meyhâneler kapusu bahtım gibi kapansın
Rindâne bâde içmek sensiz yasağ olaydı

Deşt-i cünûn içinde gezmezdi böyle gönlüm
Giysûların kemendi boynumda bağ olaydı

Terk-i cünûn ederdi Leylâ gamıyla Mecnûn
Bir gün yüzün göreydi âlemde sağ olaydı

Gülşen-sarây-ı hüsnün bir âh ile yakardım
Kânûn-ı aşk içinde cüz'-i mesâğ olaydı

Efsâneler yazardım sevdâ-yı aşka dâ'ir
Gamdan dilimde Hayrî hâl-i ferâğ olaydı” (Güler, 1999: 3)

Elazığ-Harput müziğinde Gazel okuyucuların çoğunluğunu hafızlar oluşturmaktadır (Abacı, 2013: 67). Hafız Osman Öge, yörede icra edilen hoyrat, türkü ve gazellere hâkim en ünlü üstat olarak kabul edilmektedir (Turhan ve Taşbilek, 2009: 26). Elazığ-Harput müziğindeki Gazeller, hoyrat gibi icra edilmesi, ağız ve üslup olarak hoyrata benzemesi bakımından diğer yörelerdeki gazellere benzememektedir (Elazığ Valiliği, 1999: 26).

NOTA NO: 18

TÜRKÜNÜN YÖRESİ: ELAZIĞ

KAYNAK KİŞİ: Enver DEMİRBAĞ

DERLEYEN: Muzaffer ERTÜRK

HAGEM ARŞİV NO: B.91.0219

NOTAYA ALAN: Hakan TATYÜZ - Savaş EKİCİ

HİCAZ GAZEL

O F A H

A H A H A H

A MA N A MAN ŞİM Dİ LİK SERDE HU MA

Rİ NEŞ E Yİ MUZ MAR DA VAR

A MA N A H

BEN DE HİC Rİ KA KŪ LŪN DE N BAŞ KA DER Dİ

Şekil 9: Harputlu Yunus Remzi Efendi tarafından yazılan Hicaz Gazel'in notası (Ekici, 2000: 196).

TOBİDER

International Journal of Social Sciences
Volume 6/1 2022 Spring p. 62-85

Hicaz Gazel
-2-

SER DE VA R A MA N ME DE T
E Y EY A
AH A MAN A MA N A MAN NEC Mİ HA NIN
SEY Rİ NE Dİ VA NE O LUF TUR MÇŞTE Rİ
ME DE T A MA NA MA N
A H EY KA MER RU H
BU SA DE T HA N Gİ SA DA H
TERDE VA R A MA N ME DE T
E Y EY A MAN A MAN A MA N A MA N

Şekil 10: Harputlu Yunus Remzi Efendi tarafından yazılan Hicaz Gazel'in notası (Ekici, 2000: 197).

Hicaz Gazel

-3-

A HI DÜŞDÜ MİRA TI SÜ VEY DA YI DİLE
 SEV DA YI YA R A MA N A MAN
 A MA N A Hİ REMZİ YA
 NİM BU DU R MEY LİN SE
 Nİ N ES MER DE VA R ME DET EY REM Zİ
 YA ZAN NİM BU DU R
 MEYLİN SE Nİ N ES MER DE VAR ME DET E Y
 E Y A MAN A MA N

Şekil 11: Harputlu Yunus Remzi Efendi tarafından yazılan Hicaz Gazel'in notası (Ekici, 2000: 198).

TOBİDER

International Journal of Social Sciences
 Volume 6/1 2022 Spring p. 62-85

Sonuç

Bu çalışmada Türk Edebiyatı'nda yer alan Divan ve Gazel türlerinin Elazığ-Harput müziğine nasıl girdiği, bu müzikal formların yöre müziğindeki icrası ve Divan edebiyatıyla ilişkisi ele alınmaya çalışılmıştır. Çalışmada şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Elazığ-Harput yöresi, zengin bir sözlü folklorla sahip olarak yörede aruz, hece ve serbest biçimde şiirler yazan birçok şair yetişmiş ve bu şairler, Harput'un önemli bir kültür merkezi olması sebebiyle Divan şairlerinden ve şiirlerinden etkilenmişlerdir. 19. yüzyılda Harput'ta Yusuf Şükri-i Harputî, Nami Mahmud Mithat Efendi, Harputlu Necip Paşa ve Mektupçu Palulu İzzet, Divan tarzında şiirler yazmışlar ve bu tarzdaki şiirlerin 21. yüzyıla kadar devam ettiği görülmüştür. Tanzimat'tan sonra 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Harput'taki kültürel ve edebi faaliyetlerin arttığı, Divan şairlerinden özellikle Fuzuli'nin gazelleri, Nevres'in ve Harput'taki şairlerin bazı şiirlerinin yöreye özgü makamlarda icra edildiği görülmüş ve bu durumun yöre müziğine yansıdığı sonucuna ulaşılmıştır. Elazığ-Harput müziğinde 3'ü tasavvufi olmak üzere 17 adet Gazel icra edilmekte ve bu gazellerin güfteleri ise çoğunlukla Fuzuli olmak üzere, Rıfat Dede, Yunus Remzi Efendi, Mustafa Sabri Efendi, Çırpanizade Haydar Bey, Rahmi Harputi, Hacı Necip Paşa gibi Harputlu yerel divan şairlerine ait olduğu görülmüştür. Edebiyatımızda yer alan Divan ve Gazel formunun Elazığ-Harput yöresinde sıklıkla kullanıldığı tespit edilmiştir.

Diyarbakır, Erzurum, Elazığ, Şanlıurfa, Konya, Kastamonu ve Kerkük'ün Divanların çoğunlukla bulunduğu yöreler olduğu ve Divanların her bölgede yaygın olarak kullanılan kalıp ezgilerle okunup, Divan güftelerinin ise bu özel kalıp ezgilerle kullanıldığı saz girişlerinin ise genel olarak ritimli bir ezgi cümlesinden meydana geldiği görülmüştür. Güfte ise serbest ritimli olarak genellikle uzun hava şeklinde, bazen ritimli güfteye veya enstrümantal bir ezgiye (ayağa) yer verildiği tespit edilmiştir. Divanların usulsüz (ritimsiz) ezgilendirilmesi, karakteristik özelliklerinden olup ve bu türü belirleyen ilk unsur olduğu görülmüştür. Bir başka unsurun ise; başta, aralarda ve sonda ayak olarak adlandırılan usullü çalgılı bölümlerin yer almasıdır. Ancak Yüksek Hava olarak da adlandırılan Elazığ-Harput müziğindeki uzun havaların, diğer yörelerdeki uzun havalardan icrasının farklı olduğu ve bu bağlamda Divan ve Gazel formunun ezgi bölümlerinin usullü, söz bölümlerinin serbest ritmik ayaklı olarak icra edildiği görülmüştür. Elazığ-Harput Müziği'nde Divan'ın, sözleri genellikle gazeller içerisinden seçilen, Hüseyini ve Bayati makamında hareketli olarak hoyrat gibi icra edildiği, Harput Divanlarının icra edilirken ah ağam, ah balam, ey balam, aman aman, vah gibi katma sözcükler kullanıldığı tespit edilmiştir. Elazığ-Harput yöresinde Divanların arka arkaya ve ritimli olarak fasıl şeklinde icra edilen maya, tecnis ve elezber gibi türlerin yanında icra edildiği, Divan'ın Elazığ-Harput müziğindeki uzun hava türlerinden biri olmasıyla birlikte, aynı zamanda bir makam adı olduğu görülmüştür. Harput divanlarında birinci beyitin bağlaması (pesten başlar), ikinci beyitin aşması (ikinci perdeden söylenir), üçüncü beyitin çıkması (tiz perdeden söylenir) şeklinde icra edildiği görülmüştür. Divan edebiyatındaki gazel türünün

doğaçlamalı bir şekilde ezgilendirilmesiyle oluşan Gazel'in, usulsüz bir türdür. Sözler irticalen icra edilirken dizelere aman, gönül ey, ah, yar, dost gibi katma sözcükler eklendiği ve bu esnada hangi makamda doğaçlama yapılırsa, çalgılar tarafından aynı makamda da ritimli olarak dem tutulduğu görülmüştür. Elazığ-Harpur müziğinde Gazel okuyucuların çoğunluğunu hafızların oluşturduğu ve Hafız Osman Öge, yörede icra edilen hoyrat, türkü ve gazellere hâkim en ünlü üstat olarak kabul edildiği tespit edilmiştir. Elazığ-Harpur müziğindeki Gazellerin, hoyrat gibi icra edilmesi, ağız ve üslup olarak hoyrata benzemesi bakımından diğer yörelerdeki gazellere benzemediği görülmüştür.

Harpur Divan'ı örneği olan "Aah-bezme gel sâ-ki kurulsun- dost için di-vanımız/ Aaah-şem'alar yansın-, donansın-supha dek ayvânımız/ Şem'alar, yansın, donansın- supha dek ayvanımız aman" şiiri Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilün ölçüsüyle yazılmıştır. Bu kalıp, Divan şiirinde en fazla kullanılan kalıplardan biri olmakla beraber, Elazığ-Harpur müziği Divan formunda da kullanıldığı görülmüştür. Ayrıca Divan şiirinde tam ve zengin kafiye sıklıkla kullanılırken örnekte de "-an" sesleri ile tam kafiye kullanıldığı tespit edilmiştir.

30'un üzerinde şairin "olaydı" redifiyle yazdığı şiirlerden biri olan "Sînemde bir tutuşmuş yanmış ocağ olaydı/ Zülfün karanlığında bezme çerâğ olaydı" redifli gazel, Mef'ûlü / Fâilatün / Mef'ûlü / Fâilatün ölçüsüyle yazılmıştır. Harpur'ta yetişen şairlerden Hayri Bey'e ait olan bu şiirde Divan şiir özelliklerine uygun olarak "olaydı" redif; "-ağ" sesleri ise tam kafiye olarak kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Divan şiiri ve halk şiiri arasında bir köprü vazifesi gören Mustafa Sabri Efendi, her iki türde de örnekler vermiş olup "Halimi arz et sabâ dildâre Allah aşkına/ Suziş-i dilden haber ver yâre Allah aşkına/ Âlem içre yok mu erbâb-ı himmet Sabrîyâ/ Kıla çare nâle-i men zâre Allah aşkına" şiirinde Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilün ölçüsünü kullanmıştır. Bu şiir, nazım biriminin dörtlük olması sebebiyle Halk şiirine yakınen ölçüsü ve kafiyelerinden dolayı Divan şiirine benzemektedir. Şiirde "Allah aşkına" redif, "-âre" sesleri ise zengin kafiyedir. İncelenen şiirlerde Divan şiirinde sıklıkla kullanılan Arapça ve Farsça kelimelerin kullanıldığı ve dilin sade olmadığı görülmüştür.

Elazığ-Harpur müziğinde icra edilen ve uzun hava türlerinden olan Divan ve Gazel, kültürel devamlılığın sağlanması açısından önemlidir. Şöyle ki; dernekler, vakıflar ve resmi kurumların düzenlediği etkinliklerde, televizyon programlarında, konserlerde ve Kürsübaşı toplantılarında Elazığ-Harpur müziği icra edilerek yöredeki kültürel aktarım nesilden nesile devam etmektedir. Elazığ-Harpur müziği içerisindeki uzun hava türlerinden olan Divan ve Gazel'in icrasını da bu aktarım içerisinde görmek mümkündür.

KAYNAKLAR

- Abacı, T. (2013). Harput/Elazığ Türküleri. İstanbul: İkaros Yayınları.
- Akdoğu, O. (1996). Türler ve Biçimler. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- Ekici, S. (2000). Elazığ-Harput Müzik Folkloru. Sakarya: Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ekici, S. (2009). Elazığ-Harput Müziği. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Elazığ Valiliği. (1999). Notalarla Harput Musikisi. Elazığ: Çağ Ofset.
- Emnalar, A. (1998). Tüm Yönleriyle Türk Halk Müziği ve Nazariyatı. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- Gaspak, A. (2015). Türkler'den Önce Harput'un Tarihi ve Dini Durumu Hakkında Bir Araştırma. *Asia Minor Studies*, 3 (6), 106-122.
- Güler, Z. (1999). Dünü ve Bugünüyle Harput (Tarih-Edebiyat-Şiir-Folklor). Elazığ: Türkiye Diyanet Vakfı Elazığ Şubesi Yayınları.
- İslam Ansiklopedisi. (1994). İslam Ansiklopedisi. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Memişoğlu, F. (1966). Harput Ahengi. İstanbul: Matbaa Teknisyenleri Basımevi.
- Memişoğlu, F. (1995). Harput Halk Bilgileri. Ankara: Elâzığ Kültür Derneği.
- Onur, M. N. (2013). Harput'ta Divan Şiiri Geleneği. *Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu*. (s. 201-208).
- Özbek, M. (1998). Türk Halk Müziği El Kitabı I (Terimler Sözlüğü). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Özgül M., Turhan S., Dökmetaş, K. (1996). Notalarıyla Uzun Havalarımız. Ankara: Cem Web Ofset.
- Saraç, M. A. Y. (2007). Klâsik Edebiyat Bilgisi: Biçim-Ölçü-Kafiye. İstanbul: 3F Yayınevi.
- Sevimli, E. (2021). Beşeri Aşk Bağlamında Gazel Felsefesini Yeniden Düşünmek. İstanbul: Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi.
- Sunguroğlu, İ. (2013). Harput Yollarında (Cilt: 3-4). İstanbul: İşaret Yayınları.
- Şenel, S. (2007). Kastamonu'da Âşık Fasılları I (Türler-Çeşitler-Çeşitlemeler). İstanbul: Kastamonu Valiliği Yayınları.

Turhan, S. (1990). Harput-Elazığ Musiki Folkloru. Ankara: Uluyüce Baskı Hizmetleri.

Turhan, S., Taşbilek, Ş. (2009). Elazığ-Harput Havaları. Ankara: Elazığ Belediyesi Kültür Yayınları.

Taşbilek, Ş. (2012). Bize Harputlu Derler: Elazığ Müzik Kültürü-I. Bursa: Başarı Dergisi Yayınları.

İnternet Kaynakları

Url 1, <http://www.turkishmusicportal.org/tr/turk-muzigi-turleri/turk-halk-muzigi-formlar-ve-turler>, Erişim Tarihi: 24.12.2021.

Url 2, <http://www.sozluk.gov.tr>, Erişim Tarihi: 24.12.2021.

Url 3, www.sozluk.gov.tr, Erişim Tarihi: 02.02.2022.